

Rekviem egy értékpapírért

Gyászos gondolatok a közraktári törvény margójára

✎ Szécsényi László LL.M. egyetemi adjunktus, Janus Pannonius Tudományegyetem (Pécs)

I.

A jogalkotás születés és elmúlás tudománya és művészete. A jog természetes logikai rendszeréből táplálkozó „*lex posterior derogat legi priori*” elvnek megfelelően az új törvények születése a régi szabályok megszűnését is jelenti egyben. A születés feletti öröm édes zajában az elmúlás hangjai pedig általában meg sem hallhatók.

1. A magyar országgyűlés 1996. május 21-i ülésnapján elfogadta a közraktározásról szóló 1996. évi XLVIII. törvényt (Krt.). A gazdasági élet szempontjából kiemelkedő jelentőségű jogszabály előkészítésekor több érdeklálású vélemény versengett egymással.¹ A kritikai észrevételek ellenére a törvény az 1. § fogalom-meghatározó rendelkezési között a (3) bekezdésben úgy határozza meg a közraktári jegy fogalmát, hogy az „a közraktári szerződés alapján letétbe vett árurol kiállított rendeletre szóló értékpapír, mely a közraktár részéről az áru átvételének elismerését jelenti, és kiszolgáltatásra vonatkozó kötelezettségét bizonyítja”. A közraktári jegy fogalmának ez az egészen újszerű meghatározása számos olyan következménnyel jár, melyek okot adtak *jelen nekrológra*.

Előre kell bocsátani, hogy a közraktári ügylet újraszabályozásának gondolata feltétlenül indokolt volt, hiszen az intézmény szabályait 1996. augusztus 10-ig (a Krt. hatálybalépéséig) az 1875. évi XXXVII. törvény (Kt.) még hatályban lévő rendelkezései (VI. cím) tartalmazták. A Kt. 434. §-a szerint „azon vállalat, mely áruk elhelyezésével és közraktári jegyek kibocsátásával foglalkozik, közraktárnak tekintetik. A közraktári jegy azon okmány, mely a forgalomban a közraktárilag elhelyezett áruk helyettesítésére szolgál.” A közraktári jegy bizonyította az áru átvételét

és kiszolgáltatási kötelezettségét, egyúttal értékpapír volt, mely dologi jogilag helyettesítette az árut.²

2. A címből eredő gyászos hangulat természetesen nem annak a körülménynek szól, hogy a magyar magánjog fejlődése szempontjából kiemelkedő szerepet játszó, de pl. nyelvében kétségtelenül meghaladott kereskedelmi törvény lassan teljesen kikopik a jogrend palettájáról,³ hanem annak, hogy az új szabályok megalkotásával a magyar jogrendszer az értékpapírok egyik nagy hagyományokkal rendelkező típusával lett szegényebb. A törvény persze ismeri és szabályozza a közraktári jegy intézményét, sőt a felületes szemlélő számára az új rendelkezések akár a korábbi intézmények változatlanóságát is sugallhatják. A szabályozás részletes értékelése azonban - mint látni fogjuk - feltétlenül ahhoz a gyászos felismeréshez vezet, miszerint a Krt. közraktári jegye - szemben a Kt. közraktári jegyével - nem értékpapír.

II.

1. A jogtudomány alapértékeit magáénak valló jogász számára alapvető jogalkotás-filozófiai alaptétel, hogy egy jogintézmény újraszabályozása esetén nem annak esetleges költségvetési hatását kell zsinórmértéknek tekinteni, hanem a jogintézmény genetikus fejlődésének vonalából táplálkozó tradicionális elemeket, kiegészítve azokat a nemzetközi jogösszehasonlítás eredményeivel. Hibás ezért az a jogalkotási koncepció, mely egy jogintézmény megkonstrukciójakor pl. az adójogi következmények figyelembevétele miatt az intézmény torzulását eredményezi annak klasszikus, ill. nemzetközileg elismert ideáltípusához képest. Jelen esetben a közraktári jegy vitatott fogalmának megalkotásakor egyfajta kincstári

1 A törvénytervezet első változatáról jómagam is állást foglaltam. Vö.: Szécsényi László: Kritikai megjegyzések a közraktározásról szóló törvény tervezetéhez, Magyar Jog, 1996/2. sz. 91-96. old.

2 Nagy Ferenc: A magyar kereskedelmi jog kézikönyve II., Budapest 1909, 355 old.

3 A Kt. rendelkezései közül a Krt. hatálybalépésével már csak a kereskedelmi utalványokat szabályozó 291 és kk. §-ok maradtak hatályban.

szemlélet vált uralkodóvá, mely szorosan összefügg a közraktári jegy átruházása során fizetendő ÁFA problémájával.

2. A jogszabály előkészítése során az Igazságügyi Minisztérium illetékes munkatársa úgy foglalta össze a Pénzügyminisztérium által is elfogadott álláspontját, hogy a közraktári jegy fogalmának a hagyományostól eltérő újrafogalmazását az *ÁFA-fizetésekkel kapcsolatos rendezetlenség* indokolta. A kidolgozott új koncepcióban - röviden összefoglalva - a közraktári jegy a letett áru *kiszolgáltatása* iránti jogot testesíti meg, nem pedig az áru feletti tulajdonjogot; termékértékesítésnek csak az áru kiszolgáltatása minősül, nem a közraktári jegy átruházása; a zálogjegy így csak a kiszolgáltatási jog, nem pedig az áru elzálogosítását tartalmazza. Ebből következően a közraktárban letett áru forgalma során ÁFA-fizetési kötelezettség csak a kiszolgáltatáskor keletkezik, az ÁFÁ-t pedig maga a közraktár tudja - nagy biztonsággal - beszédni. Ez - az ÁFA-fizetések bonyolítását eshetőlegesen megkönnyítő konstrukció azonban számos *önellentmondást* hordoz magában.

3. A magánjog (dologi jog) általános szabályai szerint az áru (dolog) kiadását az jogosult követelni, akinek érvényes *jogcíme* van a dolog birtoklására. Ez általában a tulajdonos, akit a Ptk 98. és 99. §-a alapján megillet a birtoklás joga és a birtokvédelem; továbbá jogosult a dolgot használni és a dologból folyó hasznokat szedni, viseli a dologgal járó terheket és a dologban beállott azt a kárt, amelynek megtérítésére senkit sem lehet kötelezni. A tulajdonosi jogok a rendelkezés jogánál fogva ruházhatók át. Végleges és a tulajdonjog teljes átszállását eredményezi pl. a Ptk. 117. és k. §-ban szabályozott *átruházás* intézménye. Időleges és csak egyes jogosítványok átruházását jelenti pl. a bérbeadás. A bérlő tulajdonjogot nem, de jogot szerez a birtoklásra és a használatra. A szinte közhelyszerű tétel szerint a tulajdon: jog, a birtok: tény. Ez azonban *nem keverendő össze* a birtokláshoz való jogosultság kérdésével: birtokláshoz annak is joga lehet, akit éppen nincs a dolog birtokában, mert pl. attól jogellenesen megfosztották. A Ptk. 187. § bekezdése szerint a birtokot megszerzi, aki a dolgot magához veszi, vagy akinek az más módon hatalmába kerül (birtokos). Birtokos az is, akitől a dolog időlegesen más személy hatalmába került, valamint az, akinek a földjén használati jog áll fenn. A birtoklás ténylegességétől különbözik tehát a birtoklásra

való jogosultság. Ez főszabályként a tulajdonost, vagy a dolgot más jogcímen jogszerűen birtoklót illeti meg. A dolog kiadását tehát az követelheti, aki annak birtoklására jogosult, azaz akinek *erősebb jogcíme* van a birtokláshoz.

4. A közraktári jegy klasszikus változatánál a jegy *értékpapírként* funkcionált. Induljunk ki egy egyszerű esetből: egy kereskedő 20000 zsák kávé tulajdonosként az árut a behajózást követően közraktárnál helyezi el a tőzsdei értékesítésre várva. A közraktári jegy a régi konstrukcióban megtestesítette az áru feletti tulajdonjogot, másrészt az áru feletti tulajdonjog megtestesítésével lehetővé tette az áru *mobilizációját*. Az áru eladása esetében ugyanis - és itt ki kell hangsúlyoznunk, hogy az eladás, az adásvételi szerződés csak kötelezettséget keletkeztet az eladó oldalán a dolog tulajdonjogának átruházására (kötelező ügylet), mely kötelezettség pedig a Ptk. 117. § alapján végbemenő dologi jogi jogügylettel, az *átruházással* (rendelkező ügylet) teljesülhet - a közraktári jegy birtokának átruházása (a jegy átadása) helyettesíti az egyébként szükséges tényleges átadást (kézről kézre adást, vagy annak más formáját, pl. *constitutum possessorium*). Ezáltal csak a jegyet kell mozgatni, az áru mozgatásának kikerülésével költségek takaríthatók meg. Ha a kereskedőnek az értékesítést megelőzően pedig hitelre volt szüksége, akkor az árut egyszerűen a zálogjegy-rész forgatásával *elzálogosíthatta*. Az áru- és zálogjegy együttes birtoka adott jogot a letett tárgyak feletti szabad rendelkezésre. A zálogjegy magában véve a letett tárgyakra zálogjogot adott a kölcsönösszeg és járulékai erejéig, az árujegy magában véve a zálogjog által korlátozott rendelkezési jogot adott a birtokosnak.⁴

Mivel a közraktári jegy megtestesítette az áru feletti tulajdonjogot, így azt átruházni is csak a jegy *forgatásával* lehetett. A forgatás a forgatható értékpapírok átruházásának módja, azaz a papír hátoldalára vezetett átruházó jognyilatkozat, melyhez sajátos következmények fűződnek.⁵ A jegy legitimálta a tulajdonost, így a vevő biztos lehetett abban, hogy a tulajdonostól szerez. Másrészt az eladóra nézve is kedvező hatással járt, mert annak nem kellett attól tartani, hogy a vevő másnak fizeti ki a vételárat. A közraktári jegy jogosultjának történő teljesítés ugyanis kötelemből szabadító (liberációs) hatással járt.

E konstrukcióban a termékértékesítéshez kötődő ÁFA-fizetés is világosan alakult. Az áru letétele vagy kiszolgáltatása nem járt az áru feletti tulajdonjog

4 Fehérvári Jenő: A magyar kereskedelmi jog rendszere. Budapest 1936, 393 old.

5 Lásd pl. Bozóky Géza: Nemzetközi váltójog, Pécs, 1937, 184. old.

alanyváltozásával; kiszolgáltatáskor csak a közraktár szolgáltatása fejeződött be. A közraktár díja után fizetendő ÁFÁ-nak pedig semmi köze sincs az áru értékesítése esetén fizetendő ÁFÁ-hoz, melyet átruházáskor, azaz a közraktári jegy forgatásakor kellett fizetni.⁶

III.

1. A Krt. 1. § (3) bekezdése által törvényerőre emelt *torz konstrukció* szerint a közraktári jegy egyrészt az áru *kiszolgáltatása* iránti jogot testesíti meg. Az árutulajdonosnak az áru kiadására vonatkozó joga tulajdonjogából ered. A közraktári jegy kizárólag az áru kiadása követelésének jogát *nem tudja megtestesíteni*, mert az járulékos természetű: a birtoklás jogához kötődik. Az áru kiadását az követelheti, akinek joga van az árut birtokolni. A birtokláshoz való jogot pedig a felek közötti kötelmi és dologi viszonyokban végbement változások eredményéhez képest lehet megállapítani.

2. Még *súlyosabb* probléma, hogy a közraktári jegy nem testesíti meg az áru feletti tulajdonjogot, így *átruházása nem jár az áru feletti tulajdonjog megszerzésével*. Ez már önmagában is rémisztő, hiszen ki fizetne vételárat olyan eladónak, aki nem az áru tulajdonjogát, hanem csak a kiadás követelésének jogát ruhazza rá. A közraktári jegynek a megkötött adásvételi szerződés alapján a vevőre történő forgatásával az eladó eleve szerződészegő lenne, hiszen nem lenne eleget törvényes kötelezettségének. Másrészt a kiadás követelésének joga önmagában semmit sem ér olyan igényérvényesítők ellen, akiknek erősebb jogcíme van a birtoklásra (pl. aki haszonkölcsönbe vagy bérbe vette az árut).

A *legsúlyosabb* következmény, hogy a fenti elképzelés *kizárja a közraktári jegy továbbforgatásának értelmét*. Az első forgatmányos ugyanis már nem tulajdonos, csak a kiadás követelésére van joga, ezért tőle az áru tulajdonjogát a Ptk. 117. § (1) bekezdésében megfogalmazott *nemo plus juris* elv sérelme miatt nem is lehet megszerezni. Értékpapírjogi szempontból vizsgálva a koncepciót, szembetűnő következményként azt állapíthatjuk meg, hogy az a közraktári jegyet eszerint már nem is *értékpapírként*, hanem csak *legitimációs papírként* kezeli.

3. Az „*értékpapír*” kifejezés meglehetősen későn bukkant fel az irodalomban és a tételes jogban. Az egyes értékpapírok, különösen a váltó vizsgálata korán előfordult, az értékpapír általános fogalma azonban csak a 19. század derekán jelent meg német nyelvterületen.⁷

3.1. Elsőként *Brinckmann*⁸ használta a kifejezést, aki az árut az ingó dolgok és a jogmegtestesítő okiratok csoportjára osztotta fel. Az akkor szokásos hitelpapír fogalmat *Brinckmann* nem tartotta kielégítőnek, hanem az értékpapír kifejezést javasolta. Az értékpapír fogalmának meghatározására ezt követően számos elméleti megoldás született. A 19. század végén uralkodó álláspont az okiratba foglalt *jogok megtestesüléséből* indult ki. Megalapozója K. F. von *Savigny*, aki szerint egy követelést kétféle módon lehet átruházni: a követelés megszűnésével (*novatio*) vagy módosulásával (*cessio*). Az engedmény nehézségei miatt az okiratot testi dolognak, tulajdon és birtok lehetséges tárgyának kell tekinteni. Ezáltal a követelés a dologi jog szabályai szerint ruházható át.⁹ A megtestesítési elméletet *Otto von Gierke* fejlesztette tovább. Szerinte az értékpapír kiállítással sorsközösség jön létre a testi és a testetlen dolog között. Az értékpapír olyan okirat, melynek révén a benne foglalt jog alanya meghatározódik. Azért beszélünk értékpapírról, mert a papír felveszi és a forgalomban képviseli azt a vagyoni értéket, melyet megtestesít. A papír testi, a megtestesített jog pedig testetlen dolog.¹⁰

3.2. A klasszikus és ma is érvényes definíció *Heinrich Brunnerre*¹¹ vezethető vissza, s központi eleme az absztrakció kiemelése. Az értékpapírok lényege eszerint nem a kötelmi és dologi jelleg vegyülése, hanem a papír és a jog közötti viszony. „Az értékpapír olyan okirat, mely egy magán-jogot olyképpen testesít meg, hogy jog érvényesítéséhez a papír birtoklása szükséges” szöveg a definíció. *Brunner* tézisei követőkre (*Cosack, Gareis, Lehmann* stb.) és kritikusra (*Goldschmidt, Adler, Jacobi*) egyaránt találtak.¹²

Jacobi az értékpapírban *Brunnerrel* szemben a jogosultak *legitimációjának eszközt* látta. Az értékpapírok lényege a forgalom, rendeltetésük, hogy kézről kézre vándoroljanak. A legitimációs séma alapján értékpapírok tehát azok az okiratok, melyek esetén az adós a papír által nem igazolt hitelező köve-

6 Vö. ezzel teljes összhangban a 1994/228. APEH iránymutatást.

7 *Haag*, Hans Joachim, Die Begriffsbildung der Wertpapiere, Verlag Gehlen 1969, 34. old.

8 *Brinckmann*, Lehrbuch des Handelsrechts, 1853, 9. old.

9 *Savigny*, Frederch Karl von, Das Obligationsrecht als Teil des heutigen Römischen Rechts, II. Band, Berlin 1853, 93. kk. old.

10 *Gierke, Otto von*, Deutsches Privatrecht II., 1905, 103. és kk. old.

11 *Brunner*, Heinrich, Die Wertpapiere, in Endemanns Handbuch des deutschen Handels-, Seeund Wechselrechts, Band II. Leipzig 1882, 184. old.

12 *Haag*, 41. old.

telését visszautasíthatja, a papír nélküli hitelező jogcselekvései érvénytelenek. Az értékpapír tehát egy joglátszatot hoz létre, melyre az adós hagyatkozhat.¹³ *Ulmer* hívta fel a figyelmet arra, hogy az értékpapír fogalmának megalkotásánál nemcsak a papír és a jog közötti kapcsolatra, hanem annak intenzitására is figyelemmel kell lenni. Kiemelése szerint az a lényeges, hogy „a megtestesített jogot a papír által kézzől kézre lehessen adni.” Az értékpapír *Ulmer* szerint olyan, valamely vagyoni jogról kiállított okirat, melynél a megtestesített joggal való rendelkezés a papírral való rendelkezéssel történik. Az értékpapír *Brunner* által megalkotott, és ma is uralkodó fogalmával egyezően mondja ki *Polgári törvénykönyvünk*, hogy az értékpapírban meghatározott követelést érvényesíteni, arról rendelkezni, azt megterhelni – ha a törvény ettől eltérően nem rendelkezik – csak az értékpapír által, annak birtokában lehet [338/B. § (1)].

3.3. A brunneri definíció kritikussai már korán rámutattak a meghatározás fogyatékoságára. A megtestesítési elem kiemelésén túl szükségessé vált az ún. *értékpapír-funkciók* megkülönböztetése, melyek révén az értékpapírok elhatárolhatók más jogot megtestesítő okiratoktól. Ezeket a funkciókat röviden összefoglalva megállapíthatjuk, hogy egy értékpapír a) *bizonyítja* a benne foglalt követelést; b) *legitimációs* funkcióval bír a papírba foglalt követelés *adósa javára*, azaz az adós akkor is szabadul a kötelemből, ha a valós hitelező helyett az egyébként nem jogosult papírbirtokosnak (pl. a papír tolvajának) teljesít (liberációs hatás); c) *monopolizálja* a papírba foglalt követelést, azaz a papírba foglalt jog csak az okirat bemutatása ellenében érvényesíthető; d) *legitimációs* funkcióval bír a *papírbirtokos javára*, azaz vélelmet állít fel a birtokos hitelezői minősége mellett; e) *mobilizálja* a benne foglalt követelést, azaz a papírba foglalt követelés a papírral való rendelkezés útján ruházható át; f) *kifogáskorlátozó* hatással jár, azaz a papír jóhiszemű megszerzője nem jogelődjének jogát, hanem a kifogások korlátozása miatt a papírban rögzített jogot szerzi meg.

4. Ha tehát az *értékpapírok lényegét* abban a körülményben látjuk, miszerint a jog gyakorlása a papír birtoklásához van kötve, akkor ez azt is jelenti, hogy egy konkrét értékpapírnak nem kell feltétlenül minden fenti funkcióval rendelkeznie, illetve e funkciók valamelyikének megléte nem feltétlenül alapozza

meg valamely okirat értékpapírjellegét. Nem elégséges így tehát, ha pl. egy okirat liberációs hatással rendelkezik. Az értékpapírtól élesen meg kell különböztetni az ún. legitimációs papírokat, melyek az értékpapír-funkciók közül csak a legitimációs funkcióval bírnak. Ilyen legitimációs papír pl. a ruhatári jegy, ami nem testesíti meg a kabát feletti tulajdonjogot. A ruhatáros a kabátot nem a jegy ellenében, hanem a letéti szerződés alapján köteles kiadni. A ruhatári jegy csak a jogosult megjelölésének eszköze. Ha azt a kabát tulajdonosa (letevő) az előadás szünetében elveszíti, és valaki megtalálja, majd így akarja a kabátot megszerezni, kérdéses lehet, hogy a ruhatáros köteles-e kiadni neki a kabátot. A válasz: nem köteles, de jogosult. Azaz a *legitimációs papírok legitimálják birtokosukat, de nem testesítik meg az adott jogot*. Ha a ruhatáros a kabátot kiadja, szabadul a kötelemből; de a kiadást meg is tagadhatja. A kabát kiadására való jogosultságot nem csak a jeggyel, hanem pl. a zseb tartalmának leírásával is igazolni lehet.

IV.

1. A Krt. a közraktári jegyet egyszerű legitimációs papírrá minősítette le. Az nem testesíti meg áru tulajdonjogát, nem monopolizálja, s így nem mobilizálja azt. Kizárólag formális jogot alapít meg az áru kiszolgáltatásának követelésére, anélkül azonban, hogy a követelési jogot a tulajdonjogból, ill. a birtokláshoz való jogból származtatná. Ez azt is jelenti, hogy a közraktár akár meg is tagadhatja az áru kiadását a közraktári jegy bemutatójának, ha más forrásból tudja, hogy az árun harmadik személy időközben tulajdonjogot szerzett. Erre pedig - mint láttuk - könnyen sor kerülhet, hiszen a közraktári jegy nem monopolizálja az áru feletti tulajdonjogot, hanem csak bizonyítja a kiszolgáltatási igényt.

2. *Összefoglalva*: a törvény koncepciója az áru feletti tulajdonjognak egy értékpapírban történő megtestesítésének gyönyörű találmányát számúzta a magyar magánjog intézményrendszeréből. Mindennek indokaként pedig az ÁFA fizetés szabályozásának egyszerűsítése szolgált. Ez pedig bármely jogfilozófiai-jogalkotástechnikai alapállásból nézve nem koncepció, hanem szarvashiba, melynek hatásai beláthatatlanok. *Az ilyen jogalkotást pedig művészet lenne tudománynak minősíteni.*

13 *Jacobi, Ernst, Grundriß des Rechts der Wertpapiere, 1930, 11. old.*